

ЦИМБАЛИСТА О. А.

Академія адвокатури України

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ВАРІАНТИ ВІДОБРАЖЕННЯ ПОГЛЯДУ В АНГЛІЙСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

У статті проаналізовано лексико-семантичні варіанти відображення погляду в англійських художніх текстах; виявлено денотативні синоніми до слова *look*; встановлено комунікативні функції погляду.

Ключові слова: лексико-семантичний варіант, погляд, емоції.

В статье проанализированы лексико-семантические варианты отображения взгляда в английских художественных текстах; выявлено денотативные синонимы слова *look*; установлено коммуникативные функции взгляда.

Ключевые слова: лексико-семантические варианты, взгляд, эмоции.

The article deals with lexical and semantic representation of *look* in the British fiction; the denotative synonyms for *look* are analysed; communicative functions of *look* are specified.

Key words: lexical and semantic variants, look, emotions.

Загальна спрямованість сучасної лінгвістичної науки на вивчення взаємозв'язку різних компонентів мовленнєвої діяльності, розкриття передавання емоційного значення засобами мови актуалізує дослідження мовної інтерпретації конкретних невербальних виявів як знаків емоційних характеристик комунікативної взаємодії людей, зокрема вивчення засобів відображення виразів комунікативних намірів й емоцій на обличчі [1; 2; 3]. Одним із невербальних засобів відображення почуттів людини є *погляд*. **Актуальним** є вивчення варіантів відображення руху очей у процесі комунікації. Так само, як і за допомогою усмішки, рух очей може виразити багату палітру людських почуттів і емоцій. До того ж властивості й ознаки очей, зокрема розріз або райдужна оболонка, у конкретної людини з часом не змінюються, на відміну від інших індивідуальних рис.

Цимбаліста О. А.

Мета статті полягає у виявленні лексико-семантичних варіантів відображення погляду в англійських художніх текстах.

Об'єктом дослідження виступають мовні засоби позначення погляду персонажів в комунікативних ситуаціях, відібраних з англійських та українських художніх текстів кінця XVIII – XIX ст.

Матеріалом дослідження є: художні англійські та українські тексти кінця XVIII – XIX ст.

В англійській мові для позначення погляду існує достатньо багатий арсенал мовностилістичних засобів. По-перше, це дієслово *look*, яке було етимологічно первинним [4:536].

Зазначене дієслово має розгалужену систему лексико-семантичних варіантів як прямого, так і переносних значень, які до того ж утворюють різноманітні фразеологічні одиниці. Оскільки **предметом** нашого дослідження є погляд як конкретна фізична дія (*direct one's gaze toward someone or something or in a specified direction*), то передусім треба розглянути систему прямих номінацій: 1) *дивитися, дивитися; оглядати; стежити*; 2) *виглядати*; 3) *показувати, виражати (поглядом, видом)*, а потім систему фразеологізованих конструкцій (*to look up and down — зміряти поглядом* та ін.) [5:1166]. Найбільш поширеними є такі конструкції: *to get / have / take a look at smb. / smth.* – подивитися на когось / що-л.; *to dart / shoot a look* – *кинути оком*; *to give smb. a look* – глянути на когось; *to steal a look* – глянути нишком.

До першого ряду в англійській мові належать денотативні (квазі-) синоніми *gaze, glance, glare, peer, stare, see* [5:1165].

Етимологічно вторинним був іменник *look*, основними лексичними значеннями якого були: 1) *погляд*; 2) *зовнішність, вигляд*. Саме цим, тобто специфікою семантичного розвитку значень, можна пояснити систему фразеологізованих одиниць з метафоричним відтінком значення: 1) *anxious / worried look* – неспокійний погляд; *baleful look* – злісний погляд; *blank / distant / faraway / vacant look* – бездумний погляд; *close / hard look* – пильний погляд; *come-hither / inviting look* – манливий погляд; *grim look* – моторошний погляд; *hungry look* – голодний погляд; *knowing*

/ *penetrating look* – проникливий погляд; *piercing look* – пронизуючий погляд; *pleading look* – благаючий погляд; *provocative look* – зухвалий погляд; *puzzled look* – здивований погляд; *rapt look* – захоплюючий погляд; *scathing look* – нищівний погляд; *sinister look* – лиховісний погляд; *sullen look* – сердитий погляд. Денотативними синонімами є іменники *appearance*, *aspect*.

Зібраний з художніх текстів матеріал довів, що у більшості випадків для вербального відтворення погляду, як уже зазначалося, використовуються дієслово / іменник **look** та іменник **eye** у прямому номінативному значенні: *'Was there anything found on him?'* said Dorian, leaning forward and looking at the man with startled eyes [9:164]. Проте інші засоби також є надзвичайно виразними. Спостережено, що вони використовуються переважно для передачі негативних емоцій. Це позначення пильного погляду (*gaze*), стрімкого погляду (*glance*), наполегливого й ворожого поглядів (*glare*).

Лінгвокультурологи вже давно звернули увагу на те, що пильний погляд викликає чуття дискомфорту у того, на кого він спрямований. Наприклад: *"What?"* said Mrs Reed under her breath: her usually cold, composed gray eye became troubled with a look of fear; she took her hand from my arm, and gazed at me as if she really did not know whether I were child or fiend [7:30]. Без сумніву, це враження передається читачеві не лише дієсловом **gazed**, але й іншими засобами, передусім системою опису очей, до якого застосовані метафоричні характеристики на тактильній основі.

За його допомогою можна показати агресивний стан персонажа: *He continued to gaze at the picture: the longer he looked, the firmer he held it, the more he seemed to covet it* [7:367]. У наведеному уривку через дієслово **to gaze** передається спочатку лише відчуття дискомфорту й тривоги, а потім на тлі нейтрального дієслова **to look** експліцитно підкреслюється жорсткість погляду (*the firmer he held it*).

Для підкреслювання особливості погляду персонажа використовується також іменник **glance**: *St. John said these words as he pronounced his sermons, with a quiet, deep voice; with an unflushed*

cheek, and a coruscating radiance of glance [7:350]; *He took it up with a snatch; he looked at the edge; then shot a glance at me, inexpressibly peculiar, and quite incomprehensible: a glance that seemed to take and make note of every point in my shape, face, and dress; for it traversed all, quick, keen as lightning* [7:371].

Наявність такого семантично ємного дієслова, як **gaze**, з одного боку, економить мовні засоби, з іншого, – надає можливість імпліцитно передати більш тонкі почуття, наприклад, які головний герой намагається приховати: *No sooner did I see that his attention was riveted on them, and that I might gaze without being observed, than my eyes were drawn involuntarily to his face; I could not keep their lids under control: they would rise, and the irids would fix on him* [7:173].

Погляд може презентуватися як дія, тобто виражатися за допомогою дієслів: *Hallward glanced round him, with a puzzled expression* [9:123]. Наведене дієслово містить додатковий семантичний множник, який звужує лексичне значення, позначаючи стрімкість погляду. Специфіку описаного погляду підсилює подальший вираз, який безпосередньо вказує на характер емоції – *with a puzzled expression*.

Аналогічно в деяких випадках сама емоція номінується через ознаку, що характеризує певний тип погляду: *Lady Ruxton glanced at him curiously* [9:143].

На основі досліджуваного матеріалу встановлено такі комунікативні функції погляду:

- емотивна, коли вираження очима емоцій зчитується учасниками комунікації;
- когнітивна, що відображає прагнення передати очима деяку інформацію й прочитати інформацію в очах партнера з комунікації;
- контролююча – спостерігається у процесі здійснення очного моніторингу з метою перевірки чи сприйнятого й зрозумілого переданого повідомлення або якийсь його фрагмент, а також вказівка адресатові, що мовець закінчив передачу певної порції змісту тощо;

– регулятивна – властива тим комунікативним актам, мета яких відреагувати на передане повідомлення або ж, навпаки, придушити очима передбачувану реакцію;

– індивідуалізуюча, що використовується для характеристики літературних героїв;

– комунікативно-прагматична, яка відображає ставлення учасників комунікативної ситуації один до одного.

За нашими спостереженнями, в англomовних художніх текстах погляд відтворюється з метою **передачі емоцій персонажів**, тобто найбільш поширеною є емотивна функція, наприклад: *Lord Henry elevated his eyebrows, and looked at him in amazement through the thin blue wreaths of smoke that curled up in such fanciful whorls from his heavy opium-tainted cigarette* [9:6]. У наведеному уривку відображається комплекс мимічних рухів, спрямований на передачу здивування. Це фіксація уваги читача на піднятих бровах та на погляді одного з головних героїв.

У більшості випадків за допомогою погляду відтворюються негативні емоції, можливо, тому, що, як зазначалося, мимічні рухи очей спрямовані на розширення їх розміру: *'Killed herself! Good heavens! is there no doubt about that?' cried Hallward, looking up at him with an expression of horror* [9:88].

Хоча в деяких випадках просто називається конкретна емоція, наприклад, захоплення: *She looked at him in wonder, and laughed. He made no answer* [9:70]; занепокоєння: *'Let us sit down, Dorian,' said the painter, looking troubled* [9:92]; сердитість: *"How provoking!" exclaimed Miss Ingram: "you tiresome monkey!" (apostrophising Adele), "who perched you up in the window to give false intelligence?" and she cast on me an angry glance, as if I were in fault* [7:188].

Передача емоцій персонажів може відбуватися за допомогою вживання імпліцитних засобів, коли прямо не називається, не описується ні вираз обличчя, ні погляд, наприклад: *Lord Henry looked serious for some moments* [9:141]. Такі засоби відносяться нами до засобів відтворення погляду на релевантній основі, оскільки людина ніколи не буде виглядати серйозною, якщо

не будуть серйозними очі. Так само: *'You have been on the brink of committing a terrible crime, my man,' he said, looking at him sternly* [9:151]; *Dorian glanced at him hurriedly, and frowned* [9:144].

Іменник *eyes* із семантичними поширювачами достатньо чітко відтворює емоції або фізичний чи психічний стан персонажів. Наприклад: *As the glass door closed behind Dorian, Lord Henry turned and looked at the Duchess with his slumberous eyes* [9:162]. У цьому уривку семантичний поширювач *slumberous* характеризує погляд як спокійний, неагресивний.

Крім іменника *eyes* при відтворенні емоцій письменники вживають *expression*, який є більш абстрактним, тому його семантичне наповнення завдяки конкретизаторам може бути будь-яким, наприклад: *After a short time he came to himself, and looked round with a dazed expression* [9:157]. У цьому випадку конкретизатором є прикметник *dazed*, завдяки чому читач розуміє, що це відчуття приголомшення.

Засоби вираження емотивної функції можуть стосуватися не лише учасників комунікативної ситуації, але й сприяти відтворенню внутрішнього стану персонажа: *He continued to gaze at the picture: the longer he looked, the firmer he held it, the more he seemed to covet it* [7:367]. Про його емоційне напруження говорить передусім дієслово *to gaze*, яке далі підтримується іншими засобами (*firmer, covet*). Аналогічну функцію виконує цей засіб і в такому уривку, коли на тлі розчарованого вигляду літературної героїні описується її пильний погляд: *Henrietta looked disappointed, and her steady gaze betrayed it* [8:90].

Цей засіб настільки вдалий для характеристики внутрішнього стану персонажа, що дозволяє економно відтворювати приховані емоції, які не завжди усвідомлюються навіть самими героями літературних творів: *The child fixed her eyes on Isabel with a still, disinterested gaze, which seemed void of an intention, but conscious of an attraction* [8:238]. Завдяки вживанню дієслова *to gaze* створюється протиставлення між нейтральним, байдужим ставленням одного персонажа до іншого й прихованою зацікавленістю. Такі мімічні рухи за своєю природою

сприймаються читачем як симптоматичні. На відміну від підкреслення за допомогою прислівника *deliberately* свідомого ставлення до того погляду, яким одна літературна героїня дивиться на іншу: *The Countess looked at her with a deliberately critical gaze, and without answering her question [8:249].*

Аналогічне призначення погляду і в комунікативній ситуації зображення персонажа без іменування конкретної емоції або відтворення симптоматичних рухів.

Емоції персонажів, які не іменуються, досить часто передаються за допомогою вживання дієслів зі звуженим значенням (*glance*), коли, наприклад, характер погляду, його ознака імпліцитно передають негативні емоції (*wildly*): *He glanced wildly around [9:125].*

У тій самій функції може використовуватися іменник *a glare*: *Lifting his eye to its battlements, he cast over them a glare such as I never saw before or since. Pain, shame, ire, impatience, disgust, detestation, seemed momentarily to hold a quivering conflict in the large pupil dilating under his ebon eyebrow [7:143].*

Дієслово *to glare* також зберігає сему ‘наполегливості й ворожисті’. Як правило, це дієслово вживається у тих контекстах, які відображають сильні, динамічні емоції: *Mr. Rochester, on hearing the name, set his teeth; he experienced, too, a sort of strong convulsive quiver; near to him as I was, I felt the spasmodic movement of fury or despair run through his frame. The second stranger, who had hitherto lingered in the background, now drew near; a pale face looked over the solicitor's shoulder - yes, it was Mason himself. Mr. Rochester turned and glared at him. His eye, as I have often said, was a black eye: it had now a tawny, nay, a bloody light in its gloom; and his face flushed - olive cheek and hueless forehead received a glow as from spreading, ascending heart-fire..." [7:288]. У художньому мовленні регулятивна функція погляду здійснюється опосередковано, оскільки використовується письменниками для передачі дуже тонких, глибоких емоцій, наприклад: *'How horribly unjust of you!' cried Lord Henry, tilting his hat back, and looking up at the little clouds that, like raveled skeins of glossy white silk, were drifting across the**

hollowed turquoise of the summer sky [9:10]. Це ситуація “запобігання погляду”, тобто, коли один з учасників діалогу, принаймні, прагне уникнути погляду в очі з боку співрозмовника, або “пропуск погляду” у випадках, не пов’язаних з явним наміром уникнути контакту очей, незважаючи на партнера. У психології відвід очей убік і опускання очей розглядаються як заспокійливі комунікативні сигнали, що знімають непотрібну напругу. Вони виконують у діалозі роль, аналогічну тій, що виконує, звичайно, посмішка, яка раптово виникає на обличчі одного з партнерів.

Когнітивна функція [6:773], пов’язана із передаванням інформації, також зустрічається в художньому повістуванні, проте значно рідше, оскільки для трансляції певного когнітивного змісту недостатньо лише погляду, оскільки все ж таки читач не бачить того, що пише письменник. Йому потрібні деякі інші сигнали, щоб декодувати повідомлення: *He was looking worried, and when he heard Lord Henry’s last remark he glanced at him, hesitated for a moment, and then said, ‘Harry, I want to finish this picture today...’* [9:17]. У наведеному прикладі значення погляду стає зрозумілим після слів *hesitated for a moment*, тобто погляд має функцію комунікативного мовчання, коли необхідно зосередити увагу читача на коливанні персонажа, зробивши це коливання комунікативно значущим.

Специфіка реалізації когнітивної функції зумовлюється або формується завдяки існуванню певних лінгвокультурних стереотипів, настанов, досвіду тощо. Отже, її комунікативний успіх значною мірою залежить від соціальних установ, умов спілкування, ролей співрозмовників та ін. Однак відомо, що окулісти виявили, що людина здатна утримувати чужий погляд без дискомфорту не більше трьох секунд, тому такий погляд викликає занепокоєння, жах і роздратування. Найчастіше прямиий погляд може сприйматися і як погроза, запопадливість домінувати, оскільки він психологічно зменшує дистанцію між людьми й сприймається як порушення особистого простору. Наприклад: *His extraordinary absences became notorious, and, when he used to reappear again in society, men would whisper to each other in corners, or pass him with a sneer, or look at*

him with cold searching eyes, as though they were determined to discover his secret [9:113]. У цьому уривку відтворюється почуття дискомфорту головного героя, його занепокоєння. Завдяки характеристиці погляду ***look at him with cold searching eyes*** набуває завершеності передача негативного сприйняття загальної атмосфери Доріаном Греєм.

Спостережено, що в художньому повістуванні контролююча функція у переважній більшості здійснюється за допомогою такого мовного засобу, як іменник *eyes*: *'Yes,' he continued, coming closer to him, and looking steadfastly into his stern eyes, 'I shall show you my soul. You shall see the thing that you fancy only God can see'* [9: 121]. У таких випадках швидше за все описується прямий погляд з метою встановлення контакту не лише на фізичному рівні, але й на емоційному.

Контролююча функція погляду також відображається в художньому мовленні. Якщо йдеться про безпосередній опис погляду, то вживається дієслово, оскільки воно сприяє відтворенню динаміки певної ознаки, зокрема пильності: *Henrietta gazed earnestly at her companion; for a moment she said nothing* [8:418] або стрімкості: *I was dumb still. He bent his head a little towards me, and with a single hasty glance seemed to dive into my eyes* [7:134].

Однак переважно ця функція здійснюється за допомогою імпліцитних засобів. Наприклад: *'You know you believe it all,' said Lord Henry, looking at him with his dreamy, languorous eyes* [9:20]. Контекст цього уривку спрямований на те, що передати бажання героя, щоб ті, кому адресована інформація, повірили йому, тому його погляд був чарівним, тобто викликав позитивні емоції, що передається за допомогою дієприслівника та стилістично забарвлених означень у вигляді прикметників до іменника *eyes*.

Відображення погляду у процесі художньої комунікації, як уже зазначалося, може виконувати індивідуалізуюча функція. Частіше за все засоби відтворення погляду у таких випадках передають не невловимі мімічні рухи, а описують конкретну, індивідуальну, тобто притаманну лише певному персонажу кінему

або фізичну особливість. Наприклад: *These oval heavy-lidded eyes seemed to look curiously at him* [9:114].

У наведеному уривку описуються індивідуальні фізіологічні особливості обличчя персонажа, пов'язану із поглядом – вигляд очей: ***oval heavy-lidded eyes***. Про те, що це комунікативний знак, говорить інша динамічна ознака, спрямована на характеристику погляду: ***look curiously***. Аналогічно: *In a few moments Alan Campbell walked in, looking very stern and rather pale, his pallor being intensified by his coal-black hair and dark eyebrows* [9:133].

Дійсно, погляд, краще ніж будь-що характеризує внутрішній світ людини. Як відомо, існує вираз, що очі є дзеркалом душі, тому саме погляд відображає душевний стан персонажів: *'My dear Basil, how do I know?' murmured Dorian Gray, sipping some pale-yellow wine from a delicate gold-beaded bubble of Venetian glass, and looking dreadfully bored* [9:87].

Комунікативно-прагматична функція відображає ставлення учасників комунікативної ситуації один до одного. Про характер таких стосунків може говорити тип погляду, який в окуlesiці має певне значення. Наприклад: *When his servant entered, he looked at him steadfastly, and wondered if he had thought of peering behind the screen* [9:95]. У наведеному уривку відображений швидше за все прямий погляд, тобто погляд в очі співрозмовника, однак це не спільний погляд, коли партнери дивляться один одному в очі. З цього можна зробити припущення, що головний герой, з одного боку, контролює слугу, з іншого, – намагається регулювати ситуацію за своїми намірами, оскільки це також і не візуальний контакт, при якому обидва партнери свідомо дивляться в очі один одному.

Невипадково, що в багатьох культурах прямий погляд викликає дискомфорт, особливо якщо це відбувається відносно довго, і тому найчастіше люди роздратовані й грубо реагують на нього. Як правило, він трактується як погляд виклику, як погляд гіпноотичний або агресивний. Прямий погляд нерідко приводить адресата у скрутний стан, тому згідно з етикетними нормами,

наприклад, європейців, прямий погляд повинен бути дуже коротким за тривалістю.

Таким чином, на основі викладеного вище можна зробити **висновок**, що арсенал мовностилістичних засобів відображення погляду є надзвичайно широким. Певною мірою це пояснюється тим, що за допомогою руху очей можна виразити як багату палітру людських почуттів і емоцій, так і відобразити прагнення передати очима деяку інформацію й прочитати інформацію в очах партнера з комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Василенко В. А.* Невербальна комунікація як фонорегулятор контексту / В. А. Василенко // Серія Філологічні науки : [зб. наук. пр.]. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – С. 3–8. 2. *Коццолино М.* Невербальная коммуникация. Теории, функции, язык и знак / М. Коццолино; пер. с итал. А. В. Королева. – Х. : Изд-во Гуманитарный центр, 2009. – 248 с. 3. *Куницына В. Н.* Межличностное общение / В. Н. Куницына, Н. В. Казарина, В. М. Погольша. – СПб : Питер, 2003. – 544 с. 4. *The Oxford Dictionary of English Etymology* / [ed. С. Т. Onions]. – N. Y. : Oxford University Press, 1966. – 576 p. 5. *The Shorter Oxford English Dictionary on historical principles* / [ed. С. Т. Onions]. – London : Oxford University Press, Amen House, 1933. – 2714 p. 6. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. *Bronte Ch.* Jane Eyre [Online] / Charlotte Bronte. – N. Y. : Penguin Books Ltd, 1847. – 545 p. Access Mode : <http://www.literaturepage.com/read/janeeyre.html>
8. *James H.* The Portrait of a Lady [Online] / Henry James. – N. Y. : Penguin Books Ltd, 1881. – Access Mode : <http://www.gutenberg.org>
9. *Wilde O.* The picture of Dorian Gray [Online] / Oscar Wilde. – 1891. – 230 p. – London : Wordsworth Editions Ltd. – Access Mode : <http://www.literaturepage.com/read/doriangray.html>